

BENCE Erika

Újvidéki Egyetem
 Bölcsészettudományi Kar
 Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
 Újvidék, Szerbia
erika.bence1967@gmail.com

A SZÖVEG ALAPÚ TÖRTÉNELMI TAPASZTALAT*

*Istorijsko iskustvo teksta***

*Text-based historic experience****

*A szabadkai Magyar Tannyelvű Tanítóképző Karon 2012. szeptember 27–28-án megrendezett Könyv – kommunikáció – kompetencia című nemzetközi konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

** Rad je izložen na konferenciji Učiteljskog fakulteta na mađarskom nastavnom jeziku.

***This study was presented at the international conference titled Book – communication – competence on 27-28 of September 2012 at the Hungarian Language Teacher Training Faculty in Subotica.

Összefoglaló

Az irodalom nemcsak tematizálja, hanem műfaji szervező elvé is teszi a könyvolvasás jelenségét és folyamatát. Utóbbi esetben nemcsak arról van szó, hogy a szépirodalmi művek szereplői (regény-, novella- és drámahősök) könyveket, más szépirodalmi alkotásokat olvasnak és fogadnak be (a tematikai hagyománytörténet számos példája mellett Don Quijote és Bovaryné története a legismertebb), hanem a szövegolvasás poétikai szervező erejéről, műfajalkotó szerepéről is. A szövegmű és -tapasztalat (legyen szó szóbeli vagy írott irodalomról) a történetírói diszciplínáknak és a történeti műfajoknak is alkotói mozzanatává vált. A mai értelemben vett történelmi regény alapja ugyanis nagyon sok esetben nem a tudományos értelemben vett tényanyag, a dokumentum vagy a tapasztalati kutatás, hanem a másik (regény)szöveg.

A tanulmány e szempontból vizsgálja a XX. század végi, XXI. század eleji magyar történelmi fikciós prózaalkotás jelenségeit.

Kulcsszavak: az olvasás szépirodalmi tematizációja, történelmi regény, szövegtapasztalat, új magyar történelmi fikciós próza, késő barokk regény, Darvasi László, Dzsigerdilen, Márton László, Kártigám.

1. A diszkurzív olvasás lehetősége

A hagyományos irodalomtörténet-írás a történelmi regényről úgy gondolkodik, mint az irodalmi prózának azon típusáról, melynek szerzője a valós tényeknek (eseményeknek) való megfeleltetés, a forrásmunkák elmélyült tanulmányozása és a meglelt filológiai forrásanyag kronológiai rendben való elrendezése révén fest „nagyszabású kép”-et valamely történelmi korszakról. A XX. század végi magyar történelmi regény a XIX. századi történeti fikcióval folytatva párbeszédet épp a fentiekben vázolt történetírói kvalitásokat negálja. Újraértelmezve, -írva ezt a

hagyományt a Háty János, a Darvasi László, vagy a Láng Zsolt alkotta regény épp azt nyomatékosítja, miszerint a történelmi regény is szükségszerűen fikció, „ezerszínű album”, breviárium, amelyben a történelem megjelenítése („utánképzése”) nem tényeknek és kronológiai rendnek való megfeleltetést, hanem világról szóló beszédmódot, horizontot jelent. A kiemelt horizont azonban nem világszerű, hanem szövegszerű tapasztalaton nyugszik. Bármilyen tudományos igényű forráskutatás, gesta, krónika, vagy más hiteles kútfő legyen is alapja, a történelmi regény megjelenítette történelmi tapasztalat intertextuális természetű. A Háty János *Dzsigerdilenjéről* (1996, 2004), vagy Láng Zsolt *Bestiárium Transylvaniae: Az ég madarai* (1997); *A tűz és a víz állatai* (2003); *A föld állatai* (2011) című regénysorozatáról megjelent kritikák többsége ezt a jelenséget emeli ki mint szövegalkotó eljárást: „[...] a »történetként« prezentált fikció textuális eredetekhez kötődik, s ezekre is mutat vissza.” (*Kulcsár Szabó* 1997. 1286.)

Török Lajos az *Erdély aranykoráról* (1852) alkotott negatív értékítéleteket fellebbezi meg a fentiekben vázolt történelem-értelmezés szempontjai szerint. Amennyiben nem csak az „időstruktúráknak a természetes időrendhez illeszkedése”, a hozzárendelt „ok-okozatiság elve”, „az alakformálás illeszkedése a »történelmi személyiség« közmegegyezésszerű képéhez” és „a »háttérnarratívák« felőli verifikálhatóság” (*Török* 2001. 250) képezi a történelmi regény lehetséges műfajalkotó elveit, értelmezhetővé és értékelhetővé válik a Jókai-regény széttört időstruktúrája, alakjainak a tematikai gócpontokhoz és nem a természetes történésfolyamatokhoz való kapcsolódása, a történelmi személyiségek horizont-alternatívaként való (Zrínyi–Teleki, Apafi–Bánfi) szerepeltetése, illetve a Cserei-história¹ olvasati háttérmozzanat-jellege. Pl. a természetes időrendet megtörő Zrínyi-epizód a regényben így válik a magyar történelem korszakváltásait reprezentáló, az Apafi-kort is értelmező horizonttá. Jókai másik „öregkori kísérlet”-ként leírt regénye, a *Fráter György* (1893) is az érvényesített horizont(ok) (Fráter György–Szapolyai János) révén közvetít több lehetséges történelmi tapasztalatot egy adott korszakról, s ez, nem pedig a megállapítható esztétikai értékkülönbség különbözteti meg Kemény Zsigmond azonos tematikájú regényétől, a *Zord időtől* (1862).

2. Az Erdély aranykora és a Dzsigerdilen

A jelenkori magyar történelmi regény értelmezésének leggyakoribb műfajstratégiai konklúziója a szövegalapú történelemértelmezésre, a szövegköziségre és a szövegelőzmények feltáráására vonatkozik. Az intertextualitás a „történelem tapasztalatának horizontja”-ként (247) jelenik meg, a műrtelmezés szöveg-diskurzusában képzelhető el, a művek önreflexív tartománya szövegelőzményeket rejt. Török Lajos a történelem félreolvasásáról szóló tanulmányában állapítja meg, miszerint „az itt érintett diszkurzív sajátosságok egy olyan tendencia kialakulására mutatnak rá, amely végeredményben megkérdőjelezi a múlt identikus hitelét képviselő interpretációs horizontokat.” (Uo.) A 20. század utolsó évtizedében keletkezett

posztmodern történelmi regények különböző műfajok (a barokk heroikus és gáláns regény, a kalandregény, a bestiárium, a levelezés etc.) szervező eljárásaira cserélték fel a „tisztá” vagy egykarakterű történelmi regény létrehozására irányuló törekvéseket. A 20. század végére a történelmi regény műfajdiskurzusok szövevényében valósult meg. A Háy-, a Darvasi-, a Márton-, illetve a Láng-regények történelemről alkotott fikciójára és beszédmódjára gondolhatunk.

Török Lajos idézett tanulmányában a Jókai-féle történelmi elbeszéléshagyományt jelöli meg mint a 20. század végi magyar történelmi regény egyik lehetséges szövegalapját; a másik regényt mint a történelmi emlékezet és hitelteremtés forrását: „...az utóbbi évek magyar regényirodalmában egy, a kritika által a műfaji tradíció felől is beszédesnek minősített alkotás, Háy János *Dzsigerdilenje*, többek között éppen ezzel a Jókai-hagyománnyal létesít párbeszédet.” (244) A Háy-regény szövegközi vonzatai közé tartoznak olyan, a Jókai-tradícióra épülő más történelmi regények is, mint az *Egri csillagok* és a *Koppányi aga testamentuma*. Egyes értelmezésekben – pl. Kulcsár-Szabó Zoltán vizsgálatai (*Kulcsár-Szabó* 1997: 212–213) – e hagyomány újraérthetőségének kérdése is felmerül.

A műfaj (regény – az alcímként közölt egyértelmű meghatározás megerősíti ezt az olvasási lehetőséget) egyértelmű jelölésén túl több, szövegértelmezési stratégiára és szövegközi olvasati lehetőségre vonatkozó információt közvetít a könyv fülszövege, pontosabban a fülszöveg helyett közölt szövegtörödékek.

Van neki cselekménye, szerkezete, stílusa – van neki mindene. Van benne hősiesség, kaland, szerelem, vér – van benne minden. Ez egy rendes regény. Ha titkos kapuit felnyitod: magához vonz. Ha elkerülöd örök életedben hiányozni fog.” (*Háy* 1996. Fülszöveg) A regény befogadását jelentő stratégia megalkotása szempontjából rendkívül megterhelt szövegről van szó, noha első mondata részben álinformációs közlés. Lényegében a „széttört szerkezet” és az alulstilizáltság is egyfajta kompozícialkotó elvként működik, tehát meglétük természetes, másrészt a regény épp a hagyományos szerkezeti sémák lebontásával, (miként azt a róla [is] szóló *Márton László*-tanulmányban [*Márton* 1998: 154] olvashatjuk) „szétszedés”-ével és „összerakás”-ával létesít újraértelemező viszonyt a XIX. századi, pontosabban a *Nyugat* jelentette irodalmi artikuláció előtti, vagy azon kívüli regényhagyománnyal. A klasszikus nagyepikai szövegformákra való hagyatkozás kiemelése a fülszövegben („van neki cselekménye”) esztétikai élménybefogadói és nem intellektuális jelentésalakotói attitűdöt jelöl ki az olvasó számára. Ezt a fajta érdeklődést célozzák meg a következő közlések („van benne hősiesség, kaland, szerelem, vér”) és a belőlük levonható következtetések is: „van neki mindene”, „van benne minden”, „ez egy rendes regény” – azaz mindaz jellemzi, ami a hagyományos nagyepikai formációk (eposz, románc, regény) tartozéka. Ez egy „rendes”, történetmesélő, cselekményes, klasszikus hőssel (sőt, a kaland-szerelm-vér hármass motívumkapcsolat alapján feltételezhető: heroikus hőssel) rendelkező regény, pontosabban annak egy korábbi változata: románc (románcos regény). Enigma és élmény – „ha titkos kapuit felnyitod”

(megfejtéd, megérted), „magához vonz” (élményben lesz részed), míg ha nem olvasod el, kimaradsz belőle, világértésedben leszel kevesebb (s persze ide írhatnánk a nem olvasással kapcsolatos összes szokványos műveltségi-didaktikus tényezőt!), nem találalod meg a „dzsigerdilent”.

A fülszöveg általában a mű lényegét kiemelő, az olvasói figyelmet reá irányító, illetve felcsigázó közlés. Mindez tömény formában épül a Háy-szövegbe, ugyanakkor stílusa – elsősorban hangzatossága, felfokozott hangvétele, felszólító alakzatai és tegező formája – révén a reklámszövegek, a triviális irodalom világa felé mutat. Komoly értelmezői stratégia helyett tehát inkább az ironikus távolságtartás gesztusára szólít fel. Ezt a hangvételt a fülszöveg egyéb közlései is nyomatékosítják.

Dzsigerdilen – A halálos szerelem története; Dzsigerdilen – A török kor kis és nagy hőseinek élvezetes karneválja; Dzsigerdilen – It’s the real thing. Reklámszlogenként ható hiányos mondatok mind, amelyek azonban megerősítik, sőt kibővítik a megelőző bekezdés információit: a történetelbeszélés hagyományos eljárásait szerelmi és történelmi tematikával kapcsolja össze, műfajtipusok ötvözetére, s a világértés tapasztalati alapjaira utal. A török korra vetülő elbeszélői távlat a „halálos szerelem” románcos történetével, a realiztikus hangvétel a karneváli, tehát rendezetlen és esetleges képfelidézéssel párosul.

Márton László – aki szerint a magyar regény alakulástörténetének „töréspont”-jai a „műfajok vagy az írásmódok között húzódnak” (150), azaz irodalmi jelenségek folytonosságának kérdését vetik fel – a karneváliság fogalmát – természetszerűleg Hamvas Béla regényírásában értelmezve – „a történelmi horizont egyik nagyszabású ... felszámolásának” (155) tartja. Ezen értelmezés szerint a XX. század utolsó két évtizedében (a tanulmány szerzője példaként Esterházy, Nádas, Krasznahorkai prózáját, Tandori, Petri, Kukorelly, Parti Nagy líráját említi) az irodalmi tradíciókkal való viszonyban „a szétszedés, a mozaikkép szétszórása vagy mozaikszerűségének leleplezése volt a fontos” (Uo.) Háy János *Dzsigerdilen* című regénye 1996-ban a „rég Magyar ügyek”-ről szóló irodalmi beszédmódoknak az idézetektől eltérő változatát teremt meg, azaz „törést”, más terminológiák értelmében: irodalmi paradigmaváltást indukáló mozzanatként identifikálódik. Nemcsak lebontja, de újra is írja az építkezési alapul vett formát, amely ez esetben a fülszöveg által hangsúlyos gesztusokkal propagált XIX. századi magyar történelmi regény, annak az eposzi tartalmakat és funkciókat is átvállaló románcos változata. A regény további elemzése majd arról győz meg bennünket, hogy ez a feltételezésünk csak részben helytálló, azonban e ponton a hagyományként vállalt regénytradíció feltárására irányul figyelmünk, annál is inkább, hiszen a fülszöveg következő pontja ebben igazít el bennünket.

A Jókai-idézet („Alig teltek el évtizedek, s lassan mindent dzsigerdilennek, a szív gyönyörűségének neveztek, amiért szablyát villantani, életet adni érdemes.”) a főcímben jelölt fogalom (dzsigerdilen) és az alcím (*A szív gyönyörűsége*) közötti viszonyt magyarázza. Ezek szerint a *dzsigerdilen* a *szív gyönyörűségét* jelenti, vagyis azt az értéket, amely az életáldozat erkölcsi mértékével azonos. Látszólag tehát könnyű

dolgnak van, csak a mottó szöveghelyét kell megjelölnünk, és felismerhetővé válik a történelmi regénynek az a változata, amellyel a Háy-regény diszkurzív viszonyban áll. Az idézett *Jókai*-szöveg azonban nem létezik, álidézet, legalábbis az eddigi filológiai kutatások még nem azonosították származási helyét. Kulcsár-Szabó (*Kulcsár-Szabó* 1997: 211) a *Jókai-szótár*ra hivatkozik, amelyben a *dzsigerdilen* szó nem szerepel. Török Lajos (*Török* 2001: 245) az *Erdély aranykorával* foglalkozó tanulmányában Háy János *Dzsigerdilenjét* és Láng Zsolt *Bestiárium Tansylvaniae* című regényét (a jegyzetekben hozzá kapcsolva még Márton László *Jacob Wunschwitz igaz története* [1997] és Darvasi László *A könnyemutatványosok legendája* [1999] című alkotását) a Jókai teremtette „műfaji tradíció újraírásaként” (244) kezeli. Az idézett Jókai-szöveg azonban nem az Erdély-dilógiából származik. Ugyanakkor a tanulmány szerzője „olvasmányai alapján” (Uo.) azonosít három olyan szöveghelyet a Jókai-opusban, ahol a szó alakváltozatai megtalálhatók. *Az utolsó budai basa* (1859) című regényben a dsigerdilen „szívet átjáró”³³ jelenség (érzelem?, érték?). A *Szép Mihál* (1877) című művében egy török „igen szép rabszolgájára vagy felesége” neve, „Dzsigerdila (...): ami annyit jelent, hogy 'szívet szűrő’.”³⁴ A *Fráter György*-ben viszont Szolimán basa hirdeti ki, hogy „Buda török város: a neve »Dzsigerdilen«”³⁵ A Háy-regényben referenciális kapcsolatba kerül mind a „szívet átjáró gyönyörűség”-jelentéssel (a szerelemmel), mind Buda török nevével, s van olyan kontextusa is értelmezésének, ahol a két jelentés egybecsúszik: a Budáért hozott áldozat az a „kincs”, amely a „szív gyönyörűsége”, de dsigerdilen a város (a boldogság helye), ahol a szeretett lény tartózkodik: „Annát valóban a török rabolta el, s a budai várba szállították, ott őrizték, mert a szultán legféléltettebb kincsének számított. (...) S én Budára mentem, hogy megszabadítsam. Ott találkoztam össze a nemzet legderekabb fiaival, köztük egy Tarnóczi Márton nevűvel, aki a király követének mondta magát. Tőlük hallottam a félelmetes tervet, hogy a hatalmas szultán birodalma egy módon rogyasztható össze, ha valamely kincset kihalásunk birtokából. S elmondták, hogy a gyöngylányt kell elrabolni, akit a török Dzsigerdilennek, a Szív Gyönyörűségének nevez.” (*Háy* 1996: 166)

A fentiekből leginkább a konkretizáció hiánya olvasható ki, s az olvasói stratégia: a jelentés (az enigma) kutatása mint intellektuális kaland-lehetőség. Annyi azonban biztosan állítható, miszerint a dsigerdilen egy többnevezős szellemi érték jele, s mint olyan, megnevezhetetlen és megfoghatatlan: csak az értőknek, a valamilyen módon beavatottaknak, pl. „a nemzet legderekabb fiai”-nak (166) (a nemzeti érzés mint morális érték képviselőinek) nyilatkozik meg, s rejtőzködik értelme a kívülállók (az értéket rombolók vagy bitorlók), a törökök előtt. Ez utóbbi jelentésről egy szövegbetétként funkcionáló legendatöredék is tanúskodik: „Úgy mesélik, amikor 1541 nyarán Budavár végül az övék lett, minden törökök vadul keresni kezdték azt a kincset, de sehol nem találhatták. Akkor a szultán csillagjósai megszemlélték a Mátyáspalota zodiákusképét, s szomorúan jelentették a szultánnak: »Fenséges és dicső, a múlt-korok csillagismerői azt az üzenetet hagyták: ez itt maga a dsigerdilen.« Akkor

a hatalmas Szulimán keservesen kezdett siratni, mert bizony köhideg volt ez a város, nem pedig szívmeleg.” (216) Másutt a perzsa lány, a szultán szökött rabszolganője által a főhősnek felkínált szerelem és hatalom kapcsán nyer kifejezést, miszerint az igazi érték nem külsőség, rideg hatalom vagy gazdagság, hanem a szív legnemesebb tartománya: „amit érinteni többet tesz, mint éveken át a lángok között heverni.” (278)

A Jókai-regények és a regényszöveg felvetette referenciák is csak a látszólagos/hozzávetőleges megoldás eredményével kecsegtetnek a dzsigerdilen-rejtély megfejtésével kapcsolatban. Egyetlen Jókai-idézet sem azonos vele, s nincs amely kontextuálná a fülszövegben közölt (ál)idézetet, ugyanakkor utat nyitnak a Jókai-opus irányába. Felkeltik a figyelmet a szövegeközi vonzatok, Jókai török tárgyú regényei mint intertextuális vonzatkör iránt, aminek következtében másként olvasható a hagyomány, s másként interpretálható előttünk a 20. század végi magyar történelmi regény.

3. Mészáros Ignác *Kártigám* című regénye és az új magyar „barokk” regény

Márton László *Testvériség* I-III. címen ismert háromrészes regényét (regényfolyamát, trilógiáját) olyan intertextuális háló vonja körül, amely egyrészt az író alkotta irodalomtörténeti program, másrészt a XVII–XVIII. század emlékirat- és széphistóriai irodalma, valamint a rájuk hagyományként reflektáló késő barokk regény, illetve a jelölt szövegvilágokat újraíró XX. század végi magyar történelmi regény szövevényét jelenti; a titokzatos Menander művéhez⁶, másrészt Mészáros Ignác *Kártigám*-regényéhez⁷ (1772) kapcsolja szövegeközi átfedés.

3.1. *A Kártigám*

Mészáros Ignác *Kártigám*ja hiteles történelmi eseményt, Buda 1686-os visszavételét teszi meg egy ismert heroikus történet – az idegen fogságba esett török kisasszony érzelmes történetének – hátterének. Noha *Kártigám* kisasszonyról a regény végén kiderül, hogy származását tekintve magyar, Bíró Ferenc szerint ez nem jelentésképző mozzanat. „A magyar regény első fél évszázadának e részlegében nem a magyar nemesség szempontja a fontos, hanem általában a nemességé. A nemesség itt egyúttal mindig kiválóságot jelent, kiválóságot több vonatkozásban is.” (Bíró 1994: 207) Véleményünk szerint azonban a nemzeti szempont nem az elbeszélte történet jelentéslehetőségei szintjén, hanem az elbeszélői szférákban, abban a rejtett önreflexív mozzanatban érhető tetten, hogy a szerző a regénybe néhány oldalnyi⁸ eredeti szöveget illeszt, miáltal Budáról és a magyarokról a közvetlenség és az átéltség hangján ad leírást. Ugyancsak az önértelmezés igényét jelzi a regény előszava, mely teljes mértékben Mészáros Ignác munkája, illetve a versbetétek szabad (egyedi) fordítása⁹. Márton László (Márton 1998, 1999) viszont arra mutat rá, hogy a *Kártigámmal* (és az *Etelkával*¹⁰) a modern értelemben vett magyar regény úgy jelent meg a magyar irodalomban, hogy „sem külföldi mintáit nem vállalta (ellenkező esetben műfordításokként tartanánk számon az említett két művet s a rájuk következőket), sem a korabeli világirodalom – mai szemmel nézve – legjelentősebb szépprózai teljesítményeit (és a belőlük következő írói szemléletmódokat) nem közvetítette.” (Márton 1999: 238) Ez, vagyis

a műfaji mintáktól való elhatárolódás törekvése is egyfajta – a nemzetivé lényegített tartalom kifejezésére irányuló - explicit írói önreflexióként értelmezhető. Hites Sándor (*Hites* 2007: 45) szerint át kellene formálni a magyar fordításirodalom XVIII. század végi, XIX. század eleji hovatartozásáról alkotott elképzeléseinket. A *Szigvárt*¹¹ példája („annak fordítás voltától függetlenül, vagyis szöveggént” lehetséges olvasni) mellett Kuthy Lajos és Nagy Ignác 1940-es években született Sue-utánzatait hozza fel, majd a *Kártigámnak* a XVIII. század végi regényhagyományba való „utólagos” beilleszthetőségét állapítja meg: „Márton László felől olvasva Mészáros *Kártigámja* immár nem pusztán Menander regényének fordításaként vagy magyarításaként szólítható meg, hiszen a *Testvériség* a Kártigám-történetet a magyar nyelvű elbeszélő hagyomány szélesebb összefüggéseibe helyezte, illetve Mészáros szövegének fordítás volta ebben az esetben a történet (és a szereplők) önazonosságának a felbontásához is hozzájárul.” (Uo.)

A *Kártigám* – értelmezésünk szerint – a történelmi tér jelentésképző szerepével, a történelmi koordináták közé helyezett történet módosult szerepével gazdagította a barokk regényt, illetve járult hozzá alakulástörténeti fejleményének, a XIX. századi történelmi regénynek a kialakulásához. A mű szövegszervező eljárásainak, mindenekelőtt a történelmi tér kiképzésére irányuló (belső/rejtett) reflexív tartalmainak poétikai legitimációját sajátos módon nem Márton László idézett tanulmánya, sokkalta inkább a *Kártigám*-újraírásaként (is) értelmezhető regénytrilógiájának, a *Testvériség*nek a szövegvilágai jelentik. A XIX. századi előtörténetként reflektálódó regény (a *Kártigám*) a XX–XXI. század fordulópontján keletkezett regényfolyam (a *Testvériség*-trilógia) kontextusában mint a történelmi téridők sorozatában folytonosan át-alakuló, új jelentésekkel és értelmezésekkel bővülő, „történő esemény” konstituálódik.

Borbély Szilárd: „A *Testvériség*ben a 18. század legismertebb, legsikeresebb románjának, a *Kártigámnak* a történetét írja át, módosítja, változtatja meg az emlékezet által, szereplőit saját regényében lépteti fel mint kölcsönvett regényalakokat. De nem csak, hisz a meg nem írt irodalom paradoxonja is előkerül a *Kártigámmal* vagy a *Tsingáriasz* című imaginális eposszal kapcsolatban: vagyis az irodalmi hagyomány korrekciójára tesz kísérletet.” (Borbély 2006: 41)

3.1. *Testvériség I-III.*

Márton László *Testvériség*-trilógiája a megjelenített történelmi és létidőt átható világértés tekintetében, de formai értelemben is barokk jelentésekkel áll összefüggésben. A három részből álló regényfolyam, amelynek darabjai nemcsak folytatják, de írják és olvassák is egymást, egyértelműen a barokk heroikus-gálans regények kompozíciós szerveződését érvényesíti, miként számos pretextusa közül a magyar irodalomban a Mészáros Ignác által magyarrá formált – a korszak szokásrendjének megfelelően hosszú című – *Kártigám* (1772) is a késő barokk heroikus regények rendjébe illeszkedik. Maga a szerző, de művének értelmezői is kitérnek, illetve utalnak a regénykompozíció irodalomtörténeti kontextualizáltságára, illetve XVIII. századi

összefüggéseire: „Márton László *Testvériség* összefoglaló címmel három kötetben megjelent regénye 2001 és 2003 között évenként látott napvilágot, és olvasatán nem lehet kétséges, írói programjává tette, amit elméleti alapvetésű munkájában¹² állított, vagyis hogy visszamenőleg meg lehetne teremteni az első féldős regényt. Nagyepikai vállalkozásában arra is kísérletet tesz, hogy folytasson egy nem létező és sokak által folytathatatlanak ítélt irodalmi hagyományt.” (Toldi 2008: 150) Dérczy Péter szerint: ha „a XVIII. századból araszolgatunk visszafelé, a barokk heroikus-gáláns regények és a középkori lovagregények forrásaihoz, akkor tisztán láthatóvá válik, hogy a szerző edíciós elképzelései mély rokonságban vannak e korok gyakorlatával. Az olykor összességében több ezer oldalt kitevő, egymást követő, éveken áthúzódó kötetetek kiadása (a *Testvériség* elbeszélője említi is ezek közül egyet-kettőt; az egyik híres példa az *Amadis*, de Montalvo műve) bizonyára modellként szolgálhatott Márton Lászlónak is.” (Dérczy 2004: 438)

A *Testvériség* cselekménye 1697. szeptember elejétől 1699 tavaszáig tart. A regényvilágot meghatározó (irodalom)történeti kontextusok, szövegmozgások és narrátori reflexiók azonban messze kitolják mindkét irányban, tehát mind a pretextusok, mind az újabbkori továbbíródások irányába az elbeszélés és az elbeszélő történeti idő folyamatát, felölelve a magyar barokk teljes korszakát a XVII. századtól a magyar klasszicizmus korszakáig, s annak XX–XXI. századi értelmezéseiig. Az időbeli kiterjedések és történéspontok (dátumok és adatok) jelölése olyan kettős természetű verifikációs játék az elbeszélés menetében, amellyel az elbeszélő egyszerre utal a történelmi regény hitelességteremtő referenciáira (mint amilyen az időbeli és ok-okozati összefüggéseknek való megfeleltetés eljárása), de ugyanakkor (szándékos felcserélésekkel, pontatlanságokkal) az új történelmi regény háttárnarratívákat figyelmen kívül hagyó szövegtapasztalati alapjaira; arra a jelenségre irányítja a figyelmünket, miszerint a megjelenített történet forráshelye nem a történetírás valamely formája, hanem egy másik fikció; egy másik regény.

A *Testvériség* mindhárom darabjának elbeszélői és cselekményszövetében is folytonosan feltűnő, azt különböző jelentésszinteken átszövő (pl. metaforikus értelemben „a magyarok történelme” jelentésével és a kincskeresés motívumával azonos) *Kártigám*-történet az 1686-os évre (Buda visszavételének ideje!) helyezi az elbeszélő történet kezdetét; a belső kistörténetek természetesen emelkednek be még korábbi időpontokat az elbeszélésbe mindkét regényben. De nemcsak az elbeszélő idő esik egybe a barokk világértés tapasztalataival, pretextusaik révén a barokk elbeszélésformák is szervesülnek a regényszövetekbe – az áthagyományozódás többszörös formáját hozva így létre. A *Testvériség* közvetlen elbeszélésmintáját – a *Kártigám* révén – az a késő barokk gáláns regény jelenti, amelynek egyik legfontosabb formateremtő alakzata a *csere*, amely létrejöhet *anagorízis*, vagyis a halottnak vagy elveszettnek hitt szereplő feltűnése, szerep- és névcseré, átöltözés, félreértés által. Mészáros Ignác *Kártigámja* 1772-ben látott napvilágot – talán még az sem érdektelen jelenség, miszerint épp ez az évszám a magyar fejlődéstörténeti irodalomszemlélet

egyik legsarkítottabb – a magyar felvilágosodás irodalmának kezdetét jelentő – évszámjelölése. A fejlődéstörténeti szemléletet mellőző történeti gondolkodásunk ugyan nem fogadja el a korszakváltások hierarchikus viszonyrendszeréről alkotott elképzeléseket, ugyanakkor a barokk világértés jegyében fogant művek, illetve a felvilágosodás irodalmának történetiszemlélete között érzékeli a korszaktudatot meghatározó változást. A korszakváltást jelölő *Ágis tragédiájának*¹³ történetképe nagy elmozdulást jelent a *Kártigám* vagy a (megírását tekintve későbbi, de világképét illetően hagyományosabb) *Etelka* korszakfelfogásához képest: a késő barokk regény ugyanis még nem ismeri a történelmi korszakok különbözőségének fogalmát; ezért lehetnek pl. a honfoglaló magyarok tökéletes barokk gáláns figurák Dugonics András regényében, s ez az a motívum, amely átjárását biztosít a különböző regényhagyományok szereplői számára más regényvilágokba. Ilyen értelemben Márton László *Testvériség-trilógiája* (pontosabban: háromrészes regénye) önmaga regénymivoltában is a helyettesítés tökéletes alakzata, hiszen – elvi alapvetése értelmében – a magyar regény nem létező első félideje hiányának kitöltése a legfőbb célja, azaz a magyar barokk regény utólagos létrehozása. Ezért nem véletlen, hogy épp a *Kártigám* szereplői lépnek be „regényvilágába”. Márton László azonban nem elsősorban a Mészáros Ignác által adaptált magyar *Kártigámra* hivatkozik, illetve építkezik mint elbeszélésmintára, hanem Menander regényére. A név- és címcseré alakzata ezáltal ismét többszörössé válik, mert Menanderről azóta már kiderítette az irodalomtörténet, hogy álnév, a David Christian Walther név helyett áll. Márton az ő regényére hivatkozik mint „egy Kártigám nevű török kisasszonynak ritka és emlékezetes történeti”-re, holott ez a Mészáros Ignác által magyarított regény címe. Heinrich Gusztáv¹⁴ szerint Mészáros, aki kilenc oldalnyi szöveget (az Újvár elfoglalásáról és Kártigám származásáról szóló, a török által a magyarok hősiességét dicsőítő részt) maga írt bele a szövegbe, *Az összehasonlíthatatlan szépségű török kisasszony csodálatos élet- és szerelmi története* című, 1723-ban napvilágot látott német regényt fordította le, Menander alkotását, amelyből Heinrich kutatásainak idején, a XIX. század utolsó harmadában már mindössze két eredeti példány létezett Európában. Az egyik Lipcsében volt fellelhető, a másik Kazinczy Ferenc sárospataki hagyatékában. Heinrich Gusztáv állítólag mindkettőt kézbe vehette. David Christian Walter, azaz Menander viszont Johann Leonhard Rost 1710-ben megjelent *Die türkische Helene* című regényét egyénítette sajátjává. A feltételezések szerint az egész „románhistoriának” létezett, vagy létezik egy pseudo-valóságos francia alaptörténete, amelyet még nem sikerült azonosítani (egyébként is kétséges ennek lehetősége, hiszen feltételezik, hogy ponyvára süllyedve elfelejtődött és megsemmisült), ezért csak virtuálisan épül bele az áthagyományozódások folyamatába; a *Testvériség-trilógia* egy „nem létező” francia széphistóriával áll évszázadokat átívelő keletkezéstörténeti diskurzusban.

Jegyzetek

1. Cserei Mihály (1667-1756) *Históriájáról* (1709) van szó, mely önéletrajzi indíttatású mű, ám a személyességet a történetiség szorítja háttérbe.
2. A történelmi múlt szinonímája Márton László idézett tanulmányában.
3. Jókai Mór. *Az utolsó budai basa. A debreceni kastély.* Budapest., 1976, 18.
4. Jókai Mór összes művei. *Regények 32.* Szép Mikhál. Budapest., 1964, 139-140.
5. Jókai Mór *Összes Művei.* Fráter György. *Történelmi regény I–II.* Budapest: Nemzeti Kiadás, 1889., II. 244.
6. Menander [David Christian Walther]: *Der unvergleichlich schönen Türkin wundersame Lebens- und Liebens Geschichte. Zur angenehmen Durchlesung aufgezeichnet von Menander. Zu finden in der Franckfurter und Leipziger Messe. An. 1723.* [Az összehasonlíthatatlan szépségű török kisasszony csodálatos élet- és szerelmi története.]
7. Buda várának visszavételekor a keresztények fogságába esett egy Kártigám nevű török kisasszonynak ritka és emlékezetes történetei, melyeket némely különös feljegyzésekből magyar nyelvre foglalta Bodó-baári és Nagy-lútsei Mészáros Ignác. Pozsonyban Landerer Mihály betűivel. 1772.
8. Heirich Gusztáv (H. G. Bevezetés és jegyzetek = Mészáros Ignác: Kártigám, 5. kiadás.. Franklin Társulat, Buda-Pest, 1880. 3-22) szerint az első kiadásban a 400-409. oldalig terjedő szöveg Mészáros Ignác műve. Buda és a magyarok leírásában különösen érzékelhető eredeti nyelve és öntudata. A következő másfél oldalnyi szövegről van szó: [Ibrahim beglerbég mondja] „Esmérem én azoknak a termékeny országát és erős szíveket, megfordulván a török hatalom aláhódított sok megyeikben és számtalan alkalmatosságokban tapasztalván szerény, okos és bátor harcolásaikat, és hazájokhoz való szoros hívségeket. De a kevesebb erejek nem állhatott egyet a nagyobb hatalommal, végre meg kellett hanyatlaniok. Hosszú volna itt az a nélkül is több történetes könyvekben olvasható különféle időkben történt fortélyos viaskodásaikat előbeszélni Ujvárnak, annak a győzhetetlen erősségnek és Ausztria s Magyarországek kulcsának vitatásánál egyedül tészek említést a honnan te a fogantatásodat, annak környákeről pedig G... anyád után veszed nemzetségednek jeles eredetét. Az atyád régenten nagy uraságú U** időnek forgásával sok nevekre elágazott nemnek vére, azon várnak egy szegletes bástyájának gondviselője lévén, olgy különös és szerencsés védelmezéssel tartotta magát (melynek magam, mint egyik vezére a török hadnak, jelen levő bizonyosága voltam) hogy akárminémű ellene való agyarkodásokat semmivé tévén, a próbálkodó ostromokat szerencsésen, és nagy vesztekkal mindaddig visszaützte, hajtotta, míglen egy felette szoros alkalmatosságban, mely jelenlétét főképen megkívánta, szóval példával biztatván védelmező népét, mellen által lövettetvén elese. (...) Megérzették a várbeliek is csakhamar, mit vesztettek légyen atyádban, mert az utána következett puszkaporos toronynak, szerencsétlen fellobbanásán

mindenféle szükségtől és fogyatkozástól szorongatván, már a szokott pontomok alatt hagyandó szabad kiköltözések, és a várnak feladása végett alkura lépni kéntelenítettek. Mely szerént a vár népe minden dicsőséges jegyekkel kiköltözött és a törökség a várt elfoglalta.” (Mészáros 1772. 407-408., vagy: Mészáros 1880. 403-405.)

9. Előszó: költt a régi Magyaroknál Arany Kertnek nevezett Tsalló-Közben Fel- vagy Bodó-Baár nevü helységben, 1772. Elöl-járó Beszéd. 5-8. számozatlan.
10. Dugonics András: Etelka, egy igen ritka magyar kis-asszony Világos-váratt, Árpád és Zoltán fejedelmink ideikben. Fűskuti Landerer Mihály betüivel, Pozsony – Kassa, 1788.
11. Barczafalvi Szabó Dávid: Szigvárt klastromi története.Első–Második Szakasz. Fordítódott Németből Magyarra Barczafalvi Szabó Dávid által. Fűskuti Landerer Mihály betüivel. Pozsony, 1787
12. Márton 1998, 1999
13. Bessenyei György: Ágis tragédiája. Bécs: Kalwoda Leopold nyomdájában 1772
14. Mészáros Ignác Kártigámjának ötödik kiadásához (1880) fűzött előszavában, I. 8. jegyzet

Summary

Literature does not only thematize, but also influences the phenomenon and process of book reading to become a genre organizational principle. In the latter case, the characters of literary pieces (heroes of novels, short stories, dramas) do not only read books, other literary pieces (for instance, Don Quijote and Madame Bovary), but also read about the poetic organizational power of text reading, its genre forming role. Text experience (either oral or written literature) became an author momentum of historic writing discipline and historic genres. The basis of contemporary historic novels in several cases is not the scientific factual data, the document or empirical research, but the other (novel) text. The present study analyzes the Hungarian historic fictional proses of late 20th and early 21st century from this particular aspect.

Keywords: the literary thematization of reading, historical novel, text experience, new Hungarian historic fictional prose, late Baroque novel, László Darvasi, Dzsigerdilen, László Márton, Kártigám.

Kiadások

Háy János (1996): *Dzsigerdilen. A szív gyönyörűsége*. Budapest: Pesti Szalon

Háy János (2004): *Dzsigerdilen. A szív gyönyörűsége. Török korom*. Elbeszélések. Budapest: Új Palatinus Könyvesház

Jókai Mór 1985 [1852]: *Erdély aranykora*. Regény. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó

- Láng Zsolt (1997): *Bestiárium Transylvanie. Az ég madarai*. Pozsony: Kalligram
- Láng Zsolt (2003): *Bestiárium Transylvanie. A tűz és a víz állatai*. Pozsony: Kalligram
- Láng Zsolt (2011): *Bestiárium Transylvanie. A föld állatai*. Pozsony: Kalligram
- Márton László (2001): *Kényszerű szabadulás (Testvériség I.)*. Pécs: Jelenkor Kiadó
- Márton László (2002): *A mennyország három csepp vére. (Testvériség II.)*. Pécs: Jelenkor Kiadó
- Márton László (2003): *A követjárás nehézségei. (Testvériség III.)*. Pécs: Jelenkor Kiadó
- Mészáros Ignác (1880) [1772]: *Kártigám*. Regény. 5. kiadás. (Bevezetés és jegyzetek Heinrich Gusztávtól. 3–22) Buda-Pest: Franklin Társulat

Irodalomjegyzék:

- Bíró Ferenc (1994): *A felvilágosodás korának magyar irodalma*. Budapest: Balassi Kiadó
- Borbély Szilárd (2006): „A tovább gondolkodó olvasó...” Márton László regénye és a Kártigám = *Árkádiában*. Történetek az irodalomtörténetéből. Debrecen: Csokonai Kiadó, 37–42.
- Dérczy Péter (2004): Képzeletből élethűen, *Jelenkor*, 4., 438.
- Hites Sándor (2007): *Még dadogtak, amikor ő megszólalt. Jósika Miklós és a történelmi regény*. Budapest: Universitas Kiadó
- Kulcsár-Szabó Zoltán (1997): A szív, az olvasás és a gyönyörűség (Háy János: Dzsigerdilen) = K. Sz. Z. *Az olvasás lehetőségei*. Budapest: József Attila Kör – Kijárat Kiadó, 209-222.
- Márton László (1998): A kitaposott zsákutca, vagy történelem a történetekben. *Jelenkor*, 2., 146–169.
- Márton László (1999): *Az áhítatos embergép*. Pécs: Jelenkor Kiadó
- Toldi Éva (2008): *A múltreprezentáció lehetőségei*. Újvidék: Forum Könyvkiadó
- Török Lajos (2001): A történelem (félre)olvasása. Jókai Mór Erdély aranykora = Szerk. Szegedy-Maszák Mihály – Hajdu Péter: *Romantika: világgép, művészet, irodalom*. Budapest: Osiris Könyvkiadó 242–259.